

L. Valerius Valerianus — A Third Century Governor of Syria Palaestina / לוקיוס
ואליריוס ואליריאנוס נציב סוריה-פלשתינה במאה הג' לספה"נ

Author(s): מיכאל אבי-יונה and M. Avi-Yonah

Source: *Yediot Bahaqirat Eretz-Israel Weatiqoteha* / ידיעות בחקירת ארץ-ישראל
/ 1966, Vol. ל, No. ב/א; (תשכ"ו / 1966), pp. 128-135

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס נציב סוריה-פלשתינה במאה הג' לספה"נ

מ א ת

מ י כ א ל א ב י י ו נ ה

ב-1961 גילה ד"ר א. נגב¹ שבר של עמוד-שיש כחלחל, שסביבו היו חקוקות שלוש כתובות, זו ליד זו, שתיים ברומית ואחת ביוונית. שבר העמוד היה מושלך בין חורבות המנזר הביזאנטי שעמד פעם מדרום לחומה הצלבנית של קיסרי. גובה השבר 1.22 מ' וקוטרו העליון 48 ס"מ. בשפתו העליונה של העמוד יש בליטה (כרגיל מתחת לכותרת), שניזוקה במקצת. ראש העמוד הוחלק בפצירה. אין להבחין בו בסימן כלשהו שיעיד שהיה מחובר לכותרת. תחתיתו הוחלקה על-מנת להציב את השבר אחרי שנחקקה הכתובת, אולם ברור, שאין לפנינו אלא חלק מעמוד בשימוש משני. השבר מוצג עתה במדור הארכיאולוגי של מוזיאון ישראל (מספר התצוגה 174).

הכתובת הקדומה שבין שלוש הכתובות מכילה שבע-עשרה שורות. היא כמעט שלמה, פרט לבזק קל לאורך הצד הימני, מקום שם הוחלק העמוד כדי לחקוק בו כתובת אחרת. כן סבל כאן העמוד מפגיעות מאוחרות יותר. בכמה מן השורות התחתונות ניכרים סימני-החלקה. דומה, שהכוונה היתה למחוק את הכתובת לחלוטין, אך משנמצא בעמוד מקום מתאים יותר לחקיקת כתובות נוספות הופסקה מלאכת המחיקה.

גובה האותיות בשורה הראשונה הוא 38 מ"מ, פרט ל-L ול-V, שגובהן 52 מ"מ. בשאר השורות גובה האותיות אחיד: 32 מ"מ. הכתב צר וגבוה. הקווים המאוזנים נוטים במקצת כלפי מעלה. מלמטה מסיימים תגים את הקווים המאונכים. בין המלים מפרידות נקודות במחצית גובה האותיות. הכתיב מרושל: השורה השמינית הוחלפה בשורה השביעית, ובמקום ae כתוב e, במקום i או o — a, ובמקום coh — cho; פעם כתוב Pannonia ופעם Panonia.

1. אני מודה לד"ר נגב, לשעבר תלמידי ועתה חברי להוראה, על שהואיל למסור לי את כל הידוע לו על הכתובת. כן אני מודה לו על שהעמיד לרשותי את התצלום שבלוח ט.

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס, נציב סוריה-פלשתינה
 ברור, שהאדם שחקק את הכתובת העתיק אותה מנוסח שהוגש לו, ולא ידע
 היטב רומית.
 וזה נוסח הכתוב על האבן :

L.VALERIO.VALERIANO
 SYR.PALAEST.PROVIN.
 PRAEPOSITO.SVMME
 MESOPOTAMENAE.AD/
 5 PRAEPOS.VEXIL.FELICIS
 VRBIC.ITEMQ.ASIANA
 HOSTES.PVBLICOS.PR
 PEREGRINARVM.ADV
 PROC.CYPRI.PRAEF.A[.]
 10 CAMPAGONVM.INDAG.
 MILIARIAE.HEMESE.
 PANONIA.PRAEF.CHO
 [] PANNONIA
 [] MEVIVS ROMANVS T
 15 [] F.C.ANTONINIANAE
 [] R.EIVS.VIRO
 [] BILI

והנה הנוסח לאחר החלפת שורה 8 בשורה 7, כפי שמחייב ההגיון הדקדוקי,
 ולאחר הוספת המלים החסרות והשלמת הקיצורים :

L(ucio) Valerio Valeriano
 Syr(iae) Palaest(inae) provin(ciae)
 praeposito. Summ(a)e
 Mesopotamena(e) ad(iutori).
 5 Praeposito vexil(lationis) felicis
 urbic(ae) itemq(ue) Asiana(e)
 peregrinarum adv(ersus)
 hostes publicos p(opuli) R(omani).
 Proc(uratori) Cypri. Praef(ecto) a[lae]

מיכאל אבי-יונה

- 10 Campagonum ind<i>g(enorum).
 (Praefecto) (cohortis) miliariae Hemese(norum)
 Pan<n>oniae. Praef(ecto) coh(ortis)
 [] Pannonia(rum)
 [] Mevius Romanus (centurio)
- 15 [legionis VI] f(idelis) c(onstantis) Antoninianae
 [strato]r eius viro
 [. . . .]bili.

העמוד הוצב אפוא לכבוד נציב סוריה-פלשתינה. התפקידים שמילא (cursus honorum) נרשמו בסדר הפוך, החל בגבוה וכלה בנמוך שבהם. תפקידים אלה אופייניים לתפקידים וקצינים ממעמד הפרשים (eques), ששירתו בתפקידים צבאיים ואזרחיים לסירוגין. היה זה בהתאם לנוהג שמלפני דיוקלטיאנוס קיסר, לפיו לא היה הבדל מהותי בין תפקידים אזרחיים לצבאיים, שכן שניהם שיקפו את המושג "אימפריום". בימי קלאודיוס נקבע הכלל, שכל הנכנס לצבא כפרש חייב לשרת קודם-כול בשלושה תפקידים: כמפקד גדוד-רגלים (cohortes), כמפקד גדוד-פרשים (ala) וכאחד הקצינים הבכירים של הלגיון (tribunus legionis). כלל זה נשמר עד לימי ספטימיוס סוורוס².

נפתח אפוא בתיאור חייו של לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס על-פי הכתובת שלפנינו. השם עצמו אינו אומר הרבה. זהו שם מקובל, המזכיר את משפחת הוואליריים, משפחה פאטריקית מפורסמת בימי הרפובליקה והקיסרות הקדומה. ייתכן, כי מקורו של ייחוס זה בעובדה, שאחד מאבותיו של לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס היה בן-חסותה של משפחה זו, או תושב פרובינקיה שהוענקה לו אזרחות רומית על-ידי אחד מבניה, או סתם עבד משוחרר שאימץ לו את שם בעליו לשעבר, כנוהג הרומאים. השם לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס במלואו ידוע מרומא כשמו של ילד בן שנתיים, אולם השמות הבודדים היו שכיחים למדי ברחבי הקיסרות³. מן העובדה כי את תפקידיו הראשונים מילא ואליריוס

2. Suetonius, *Claudius*, 25. על ה-cursus honorum של הפרשים הרומיים ראה:
 H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire Romain*, I-III, Paris 1959-1961

3. *CIL*, VI, 28142 (Roma); H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin 1892-1916 (= Dessau), No. 3458 (Dalmatia); *CIL*, II, 5487; Dessau,

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס, נציב טוריה-פלשתינה

בפאנוניה או בקירבתה אפשר אולי להסיק, שהיה יליד פרובינקיה זו שממערב לדאנובה (חלק מהונגריה של היום). הואיל ובכתובת אין זכר לדרגות שמתחת לדרגת קצונה, מותר להניח, כי היה ממשפחה אמידה וכי נכנס ישר לקצונה כשהקיסר העניק לו את ה"סוס מטעם המדינה" (*equus publicus*).

תחילה שירת ואליריוס בגדוד־רגלים פאנוני, שמספרו ושמו המיוחד נמחקו. ידועים שישה גדודים פאנוניים, מהם שלושה שצוינו במספר 1. הם חנו בטוריה, במצרים ובמאוריטאניה. אם נניח, שהכוונה לגדוד הראשון מיסודו של טריאנוס, בן אלף איש, שחנה בשנים 133–158, לפחות, בפאנוניה העילית — הרי לא היה ואליריוס מפקדו של כל הגדוד (בתפקיד זה כיהן קצין בדרגת טריבונוס), אלא רק מפקדה של אחת מיחידותיו, תפקיד מתאים יותר לקצין זוטר.⁴

מתפקיד זה עלה ואליריוס לדרגת מפקדו של גדוד בן אלף איש של קשתים רכובים בני חמץ שבטוריה (שמו המלא היה *Cohors I miliaria Hemesenorum sagittariorum equitata civium Romanorum*). גדוד זה חנה בפאנוניה מאמצע המאה ה' עד אמצע המאה ה'ג', כפי שמאשרת גם הכתובת שלפנינו. עד כה נתגלו תשע כתובות של חיילי הגדוד, כולן מסביבות אינטרקיסה (דוניה־פנטלה). ייתכן, שגדוד זה הביא עמו לפאנוניה את פולחן האלים הסוריים.⁵ התפקיד הצבאי השלישי שהוטל על ואליריוס שוב היה עלייה בדרגה: הפיקוד על גדוד־פרשים (*ala*) מבני שבט הקאמפאגונים (ילידי ספרד), שחנה באמצע המאה ה' בדאקיה.⁶

אחרי שמילא שלושה תפקידים צבאיים אלה כיהן ואליריוס בתפקיד אזרחי, כנהוג. המשרה שנפלה בחלקו היתה זו של מנהל ענייני הכספים (*procurator*)

5356 (Baetica); 2605 (Germania); 3435, 5092 (Italia); 4526 (Aquitania);
: והשווה: 2794 (Mauretania); 7183 (Dacia); *CIL*, III, 14349 (10) (Pannonia)
L. R. Dean, *A Study of the Cognomina of Soldiers in the Roman Legions*,
Princeton 1916. לפי דין רווח שם זה בקרב החיילים בעיקר בשנים 155–295.
Ensslin, Pauly-Wissowa's *Realencyclopaedie* (=RE), 44, 1954, Col. 4.
Cichorius, RE, 7, 1900, s.v. *cohors*, Cols. 321–322; G. L. : והשווה: 1278
Cheeseman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford 1914, p. 153
Dessau, 2540; *CIL*, III, 10303–10318; Cichorius, *op. cit.*, Col. 295; 5
Cheeseman, *op. cit.*, pp. 154, 181; F. Cumont, *Oriental Religions in Roman
Paganism*, New York 1956, p. 110
CIL, III, 1193, 1342, 1343, 1377, 1378; Dessau, 2006, 2208, 9155, 9169; 6
Cichorius, RE, 1, 1894, s.v. *ala*, Col. 1236; Cheeseman, p. 184

מִיכָאֵל אֲבִי-יוֹנָה

של קפריסין. מאז ימי אוגוסטוס נחשבה קפריסין לאחת המדינות שהיו שמורות לגציבים שמינה הסינאט, ולא הקיסר, אף-על-פי שליד הנציב שימש פרוקוראטור טור מטעם הקיסר. המשרה עצמה היתה נמוכה יחסית: משכורת הפרוקוראטור היתה 60,000 ססטרקים לשנה, היינו, הדרגה השלישית, הנמוכה ביותר, בין התפקידים מסוג זה. לפני שנת 161 היה נהוג למסור תפקיד זה לפרוקוראטור של אחת הפרובינקיות השכנות, כגון קיליקיה או ליקיה ופאמפיליה. הואיל וידועים לנו שמותיהם של הפרוקוראטורים ששירתו בקפריסין בשנים 161—169 ובשנים 180—220 — ייתכן, שוואליריוס כיהן במשרה זו בין 169 ל-180. מן הראוי לציין, שגם קודמו המשוער, מארקוס קאמפאניוס מארקלוס, היה מפקדו של גדוד הקשתים מבני חמץ.⁷

מתפקיד שיגרתי זה נכנס ואליריוס לזירה ההיסטורית, באחד הזעזועים הקשים ביותר שפקדו בימיו את הקיסרות הרומית. בשנת 193 הכריזו הלגיונות הפאנוניים על מפקדם ספטימיוס סוורוס כעל קיסר, ועלו עמו לרומא, משם הוסיף סוורוס לנהל את מאבקו הממושך עם יריביו. במסעותיו של סוורוס באו לידי ביטוי הניגודים והשנאה ששררו, הן בקרב הצבא והן בקרב התושבים, בין מערב הקיסרות (שם שלט קלודיוס אלבינוס), בין צפונה (חלקת סוורוס) ובין מזרחה, ממלכתו של פסקניוס ניגר.⁸ ואליריוס, שהיה אולי יליד פאנוניה, ובוודאי מפקד לשעבר של גדודים פאנוניים, הצטרף, כמובן, למסעו של ספטימיוס סוורוס נגד דידיוס יוליאנוס ברומא (urbs) ונגד פסקניוס ניגר, שליט אסיה כולה.⁹ בידי ואליריוס, שקיבל את התואר praepositus,¹⁰ הופקדה הנהגתו של חיל לתפקידים מיוחדים (vexillatio), שהיה מורכב מזרים (peregrini), היינו,

H. G. Pflaum, *RE*, 45, 1957, s.v. *procurator*, Col. 1249; idem, *Les carrières*, 1079; Dessau, 1398: "M. Campanius Marcellus, proc. provinciae Cypri... trib. coh. pr. Hemesen."

M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire*, 8 Oxford 1957, p. 400; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, Oxford 1964, p. 15

Dessau, 1140: "expeditio Asiana adversus rebelles H(ispaniae) h(ostes) 9 expeditio felicissima urbica (Pflaum, : וכן ; p(opuli) R(omani) item Asiae." *Carrières*, II, pp. 594 f.

CIL, V, 7567; VIII, 619, 14400, 26585; A. Stein, *Der römische Ritter-* 10 *stand*, München 1927, pp. 138, 165, 167 על-פי-רוב לקנטוריונים ראשיים בלגיונות מעדה על החשיבות הרבה שייחס סוורוס

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס, נציב סוריה-פלשתינה

אנשים שלא מאזרחי רומא, שגויסו מקרב שבטים ששכנו בקירבת גבולה של פאנוניה. בעיני סוורוס ודאי הכשיר אותו לתפקיד זה הנסיון שרכש שעה שהיה מפקדן של יחידות שהיו מורכבות מעמים כה שונים זה מזה כמו פאנונים, סורים וספרדים. כמפקדה של יחידה זו של בארבארים השתתף ואליריוס במסע המוצלח (felix)¹¹ לרומא ולאסיה נגד "האויבים הציבוריים של העם הרומי" (hostes publicos populi Romani), כפי שכינו הקיסרים המנצחים את יריביהם המנוצחים ואת אלה שהעזו להתמרד נגד שליטי רומא.

על החשיבות הרבה שנודעה ליחידת הזרים מעידה העובדה, כי מאז ימי סוורוס נשארה ברומא, וכי הוקם בשבילה מחנה מיוחד¹². תפקיד היחידה היה לשמש משטרה, ובעיקר משטרה צבאית, במילוי פקודות הקיסר, דבר המעיד על נאמנותה ללא סייג למשטר הסוורים.

מסתבר, כי ואליריוס השתתף עם גודרו במלחמתו של סוורוס בפארתיים (195—199), מלחמה שנסתיימה עם הקמת הפרובינקיה מיסופוטאמיה, וכי נשאר שם בתפקיד הקשור בהנהלת הפרובינקיה.

חלק זה של הכתובת הוא הקשה ביותר. ברור, שהמדובר בקופה הפרטית של הקיסר (summa a rationibus)¹³, המוגדרת כאן בשם-התואר המאוחר של ארץ זו: Mesopotamena¹⁴. בקשר לפרובינקיה זו עשה סוורוס צעד בעל משמעות מדינית-הצהרתית חשובה כאשר הפקיד אותה, יחד עם הפיקוד על שני לגיונות, בידי פרפקטוס מקרב הפרשים, ולא בידי נציב (ליגאטוס) מאנשי הסינאט (קאסיוס דיו, כה, ג, ב). נציבות מיסופוטאמיה היתה התפקיד השלישי במעלה בין תפקידי הפרשים לאחר הפיקוד על חיל הפריטוריאנים (תפקיד שהיה אז, למעשה, תפקיד של אב בית-הדין העליון) ונציבות מצרים. לא ייתכן, שתפקידו של לשליחת ואליריוס, שקיבל תפקיד זה אחרי שכבר היה אפיטרופוס מסוג ג'. ראה גם: A. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn 1908, pp. 136, 170

11. כך כונו ברגיל מסעותיהם של סוורוס וקאראקאלה נגד הפארתיים ואויבים אחרים. וראה: Dessau, 9098; *CIL*, V, 2155; VIII, 2564a
12. J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, II, Leipzig 1876, p. 475;
13. E. Nash, *Pictorial Dictionary of Rome*, I, London 1961, pp. 219-220
14. O. Hirschfeld, *Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten*, Berlin 1877, pp. 33 ff.; A. Stein, *op. cit.*, pp. 133, 239; Pflaum, *RE*, 45, 1957, cols. 1246, 1255
14. בצורה זו מופיע שם-התואר Mesopotamenus בספרות הבתר-קלאסית. ראה: *Historia Augusta*, Aurelianus, 11; Sallustius, *Historiae*, 4, 53

מיכאל אבי-יונה

ואליריוס היה זהה לנציבות מיסופוטאמיה, וקרובה יותר ההנחה, שהיה זה תפקיד מקביל (או קצת גבוה יותר) לתפקידו של האפיטרופוס של מיסופוטאמיה, שהיה בדרגה שווה לזו של האפיטרופוס של קפריסין, היינו, קיבל משכורת שנתית של שישה ריבוא ססטרקים¹⁵. אולם תמוה במקצת התואר שניתן לוואליריוס בכתובת שלפנינו. ה־*procurator summarum rationum* היה עוזרו של שר־הכספים (*rationalis*) של הקיסר, תפקיד שהיה לפנים בידי עבדיו המשוחחרים של הקיסר, ומימי הדריאנוס — בידי פרשים. בעלי תפקיד זה, שהיתה להם הדרגה הגבוהה של *ducenarius*, ישבו ברומא, ורק מימי דיוקל־טיאנוס ואילך היו למשרד נציגים בבירות המחוזות הגדולים. ייתכן, שוואליריוס היה שלם הצבא וממונה על מימון צרכיו הכספיים של החיל הרב שהיה מרוכז במיסופוטאמיה¹⁶. מכל־מקום, יש בידינו ידיעות על משרות דומות בימי מלחמותיו האחרות של סורוס¹⁷. אף לא מן הנמנע, כי במלאו תפקיד זה, שבו כיהן ואליריוס מימי סורוס עד לימיו של קאראקאלה בנו, היתה לו דרגה של *centenarius* (דרגה שהעניקה לבעליה משכורת שנתית של 100,000 ססטרקים), כלומר, דרגה גבוהה מזו שהיתה לו בקפריסין ונמוכה מזו שבה כיהן לאחר־מכן.

התפקיד האחרון שמילא ואליריוס לפי כתובתנו היה זה של הממונה על ארץ־ישראל, היא "סוריה־פלשתינה" בשפה הרשמית מימי הדריאנוס ואילך. גם עתה היה מינויו צעד מגמתי מצד שושלת הסוורים. למעשה היתה נציבות זו שמורה לקונסולים לשעבר — היינו, למעמד הסינאטורים — וזאת על־סמך העובדה, שחנה בה חיל־מצב של שני לגיונות. והנה, מימי סורוס ואילך מונו פרשים לתפקיד זה (*praefecti agentes vice legati*), שהעניק לבעליו משכורת שנתית של מאתיים אלף ססטרקים¹⁸.

הכתובת נחקקה ביזמתו של *Maevius*, איש רומא, קנטוריון הלגיון השישי,

15. Dessau, 1388: "*procurator sexagenarius provinciae Mesopotamiae*"; Schachermayer, *RE*, 29, 1931, Col. 1159; Pflaum, *op. cit.* (n. 2), II, p. 831
16. Marquardt, *op. cit.*, I, p. 415; Pflaum, *RE*, 45, 1957, Cols. 1246, 1255
אין להניח שיש לקרוא כאן *AD/* — *ad(sessor legati)* או *ad(vocatus)* — שכן תפקידים אלה היו נמוכים הרבה יותר.

17. השווה: Pflaum, *M. Rossius Vitulus, procurator arcae expeditionalis* (*Carrières*, II, p. 595)

18. Pflaum, *RE*, 45, 1957, Col. 1251

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס, נציב טוריה-פלשתינה

"לגיון הברזל" (Ferrata), "הנאמנה והמתמידה (בנאמנותה)" (fidelis et con-) stans). קנטוריון זה היה שליט של הנציב, או אהוריר (strator) שלו. כתובת דומה, שהקימו שני שליטים לכבוד נציבם, נמצאה בירושלים¹⁹. על זמן חקיקת הכתובת מעידה העובדה, שהתואר Antoniniana, שהעניק הליוגאבאלוס קיסר לגיון השישי, לא נמחק כמו בכתובות אחרות²⁰, ומסתבר אפוא, שהמצבה הוצבה בימי קיסר זה (218—222). ואכן, הכתובת השנייה שבאותו העמוד מאשרת תאריך זה בעקיפין, שכן נזכר בה —

IMP(erator) [CAE]S(ar) C(aius) VALERIVS
DIOCLETIANVS
[I]NVIC(tus) AVG(ustus)
CLEMES
PROC(urator) D(omi)N(um) NOS(trum)

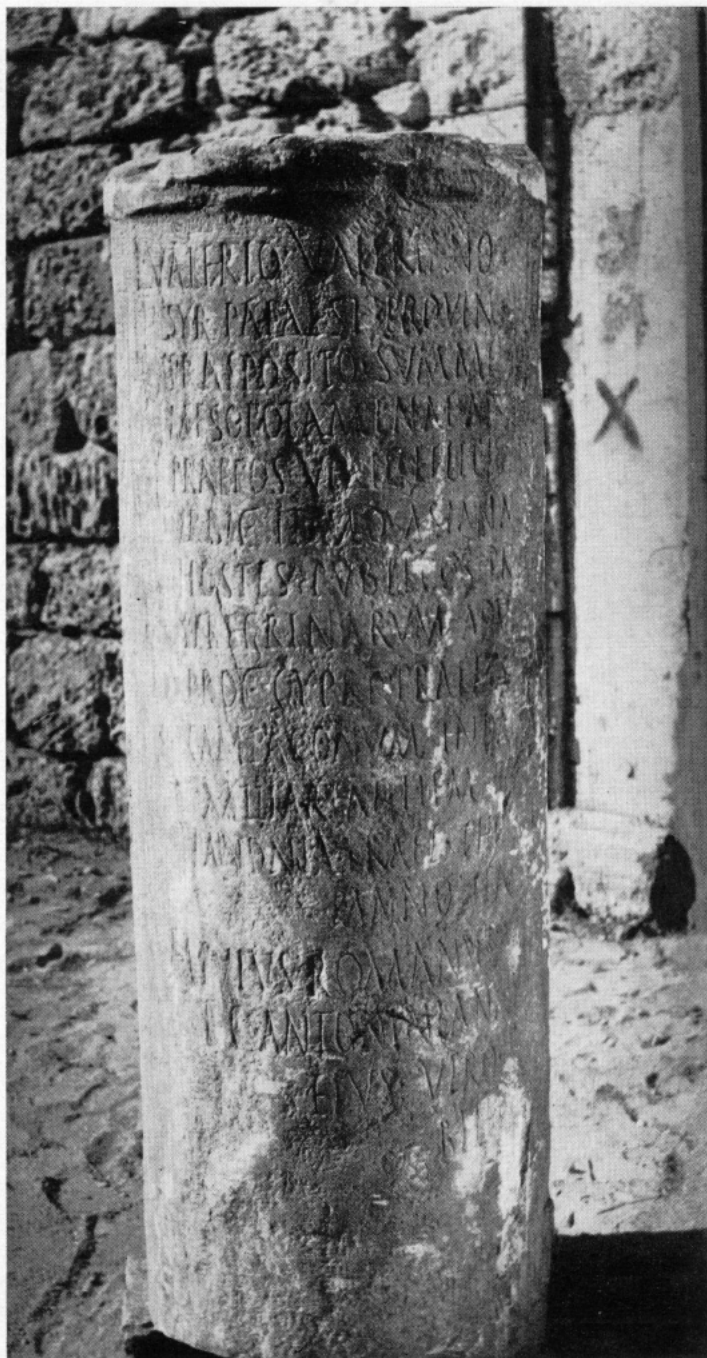
לבסוף ראוי לציין, שהכתובת שלפנינו לא הוצבה לזכר נפטר, וייתכן מאוד, שבכך לא תמו תפקידיו של לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס. אולם לפי שעה אין לנו כל ידיעה על כך.

ה ש ל מ ה

פרופ' ה. ג. פלאום, פאריס, מפנה את תשומת-לבי לפקיד מקביל במצרים (משנת 202/3 ואילך), בעל התואר adiutor rationalis Aegypti. ראה: Carrières, III, p. 1086

P. Thomsen, *ZDPV*, 44, 1921, pp. 3-4; "M. Iunio Maximo leg. Aug. .19 leg. X. Fr. Antonianae Caius Domitius Sergianus Iulius Honoratus stratores eius."

Avi-Yonah, *QDAP*, 12, 1946, pp. 89-91 .20

שבר של עמוד שיש כחלחל מקיסרי ועליו שלוש כתובות,
שתיים ברומית ואחת ביוונית

[למאמרו של מ. אבי־יונה]